

**T. G. MASARYK A FRIEDRICH
NAUMANN – DVA KONCEPTY PRO
EVROPU****Úvodní slovo k vědeckému sympoziu
českých a německých historiků a studentů**

ZDENĚK KÁRNÍK

Několik slov ke koncipování tohoto úvodního slova, protože bude – zcela vědomě – nevyvážené. Vycházím totiž z (oprávněného, doufám) předpokladu, že osobnost, představy a politické plány T. G. Masaryka, i jejich realizace a výsledky a na ně navazující tradice českého politického života jsou na české a ve značném stupni i na německé straně dobře známy a moje slova jistě doplní ještě specializovaní badatelé. Na druhé straně soudím, že osobnost Friedricha Naumanna je snad studována v Německu. Ale o jejím vřazení do politických uskupení, sociálních struktur, prognóz a tradic a v nemenší míře do následujících směřování duchovního života v Německu až do dnešních časů, se ví toho u nás v ČR poměrně málo. (Domnívám se také, že i pohled českého historika na tuto věc nemusí být nezajímavý ani pro německé kolegy, i když jsem se při přípravě referátu nevěnoval základnímu výzkumu.) Rozdělil jsem svůj příspěvek proto na čtyři části.

Politická osobnost Friedricha Naumanna

Oba muži do značné míry ztělesňovali liberální, demokratické či levě liberální proudění a politická uskupení v obou národech. Jistě bychom našli u nich mnoho společného nebo alespoň sobě podobného. Přesto stačí již uvedení základních faktů z jejich politického života, abychom zjistili, že ne snad až za Velké války, ale již dlouho před ní šlo o politiky značně odlišné a že to úzce souvisí s charakterem liberalismu v obou zemích. Ten německý, který je předmětem mého zájmu, byl tak silně kontaminován nacionalismem, že se stal postupně jeho integrální součástí.

Friedrich Naumann byl takřka na den o deset let mladší¹ než Masaryk a vstoupil do „vyšší“ politiky také s odpovídajícím odstupem, zato již jako zakladatel politické strany (byť se stranou nejmenovala). Dne 25. listopadu 1896 založil v Erfurtu *Nationalsozialer Verein*. Ze spoluzakladatelů stojí za zvláštní zmínku vynikající sociolog Max Weber, jak známo vždy se v politice neúchylně klonící (až exaltovaně) k nacionálním směrům. Naumannovi životopisci doznávají (či zdůrazňují, podle zaměření), že měl na Naumanna a jeho politické směřování veliký vliv.²

Program strany koncipoval sám Naumann a proto není pro nás bez významu. Příznačně již se základní ideou integrace buržoazie a dělnictva na bázi liberalismu. Již to ho řadilo do proudu, nazývaného „levý liberalismus“. Ono dělnictvo si představoval organizováno v duchu křesťansko-sociálním (sám byl evangelickým teologem). Měla to být „politika moci navenek a reformy uvnitř“, jakýsi amalgám demokracie a imperiálního „sociálního císařství“.³ Šlo ovšem spíše o politickou skupinu než stranu a ve volbách také neuspěla (nevyšla ani snaha o spolupráci s marxisticky revizionistickou skupinou lidí kolem Eduarda Bernsteina). Už roku 1898 se zrodil však Naumannův časopis *Die Hilfe*, který tvořil onu pověstnou červenou niť Naumannova

¹ Narodil se také v březnu (ne však 7., nýbrž 25.), ale roku 1860.

² Zmínil to jak Theodor Heuss, tak C. Sell.

³ Lexikon zur Geschichte der Parteien in Europa, ed. Frank Wende, Stuttgart 1981, s. 116 (autorem hesla Rainer Koch).

působení a provázel ho po všechny jeho dny, ba ho i přežil. Záhy (od roku 1905) se v redakci tohoto klíčově významného časopisu, ve kterém Naumann a jeho kruh publikoval prakticky všechny své stěžejní stati, návrhy a polemiky, setkáme s osobností neméně zajímavou, Dr. Theodorem Heussem. Mužem, který se cítil poslán nést pochodeň Naumannovu dále, do nových časů (kam ji také donesl).⁴

Kdybychom hledali u nás v Čechách duchovní bratry či bratrance tohoto Naumannova uskupení, nenalezli bychom je však u Masaryka. Snad jen – a s výhradami – v Praze založené *České straně národně sociální* (ČSNS) Václava Klofáče, vzniklé v téže době jako NsV. Nebylo to náhodné, neboť právě zlom století byl přímo (alespoň ve střední Evropě) érou vzniku podobných směrů a stran. Podobnost tkvěla však pouze v tom, že čeští národní sociálové též (proti sociální demokracii) stáli o ideu třídního smíru a ne boje, a svoji dělnickou politiku spojovali s vypjatou ideou národní (nacionální). Nacionální ale poněkud jinak (jak se ještě zmíním). Daleko větších podobností se dočkáme ve straně založené v severních Čechách o čtyři roky později, ve straně německé, *Deutsche Arbeiterpartei* (DAP). I v ní vykrytalizoval program totiž v požadavek v „demokratickou, sociální Německou říši“. Snad ani není třeba dodávat, že její orientace byla velkoněmecká a že čerpala z Německa i myšlenky tam již platné. Na rozdíl od Naumanna byla ovšem od počátku ostře antisemitská a v mnohém předznamenávala již tehdy svůj vývoj v DNSAP za Velké války (viz dále).⁵

NsV dlouho strážným politické praxe nedokázal čelit a jako spoluzakladatel německého *levého* (či též „sociálního“) *liberalismu* se v r. 1903 spojil s *Freisinnige Vereinigung* (FVg). Ve snaze spojit všechny levé liberály v jeden blok byl publikován 1906 nový program této strany. Žádal plnou parlamentarizaci a demokratizaci říše, vytvoření „lidové armády“ (Volksheer)⁶, státní sociální politiku, podporu svépomoci a družstevnictví, poprvé (pak neustále) již osvobození od cel,

⁴ Zdeněk JINDRA, *Der Plan der deutschen Hegemonie in Mitteleuropa* (in: Beiträge zur neuesten Geschichte der mitteleuropäischen Völker, Praha 1960, s. 93).

⁵ Zdeněk KÁRNÍK, *Habsburk, Masaryk či Šmeral? Socialisté na rozcestí*, Praha 1996, s. 322.

⁶ *Lexikon zur Geschichte*, c.d., s. 106 (týž autor). Již zde (jako častěji) narážíme na nepřeložitelnost německého „Das Volk“, jež může znít česky stejně dobře „lid“ jako „národ“. V naší souvislosti ne náhodně.

stejně však potírání monopolů (aby zároveň začala spolupráce s Carl Friedrich von Siemensem). Císařský režim a sám „Kaiserzeit“, zdroj úžasného rozmachu Německa, deroucího se mezi velmoci, byl pro něj samozřejmě nedotknutelný. Hledáme-li v německo-rakouském politické životě programové blízkence i tady, nacházíme je opět v DAP.⁷

Už následujícího roku (1907) se Naumann prosadil jako poslanec říšského sněmu a coby člen vedení strany se zasloužil o porážku (a odchod ze strany) levé opozice, odmítající podporovat konzervativně-liberální von Bülowův vládní blok. Šlo o krok pro Naumannovu politickou koncepci, zvláště za války, doopravdy příznačnou. Při dalším přeskupování a spojení se starobylou a velkoněmecky orientovanou *Deutsche Volkspartei* (DvoP) se uskupení stalo už početným (mělo 49 poslaneckých mandátů). Po zhroucení tzv. Bülowova bloku se konečně levý liberalismus na sjezdu v Berlíně 6. 3. 1910 konstitoval do Fortschrittliche Volkspartei (FoVP), jež si konečně činila nárok na stálost.⁸ Program strany se od předcházejícího příliš nelišil. Strana pěstovala sociální dikci, ale byla příznačně obklopena spřízněnými organizacemi jako *Hansa-Bund für Gewerbe, Handel und Industrie, Handelsvertragsverein* a vůbec průmyslníky. Stoupence mezi středními vrstvami, svým hlavním lovištěm hlasů, získávala požadavky vnitřní demokratizace císařství, stejně jako – nutno říci, že samozřejmě – svým okázalým velkoněmeckým vlastenectvím. Program podpory mocného německého impéria byl jí vždy vlastní.

---

⁷ Zdeněk KÁRNÍK, *Habsburk...*, c.d., s. 309 nn. Deutsche Arbeiterpartei byla též protimonopolní, a to zvláště v bankovníctví. Žádala ovšem „odstranění panství židovských bank nad hospodářským životem“, zatímco Naumannovi byl antisemitismus, zdá se, cizí. Chtěla je nahradit „národními lidovými bankami“. V programu DAP je obsaženo však příbuzenství s Naumannovou představou státní sociální politiky, družstevnictví a svépomoci. Ono rozpětí od dělnické politiky (třeba tak svérázné, že dala zrodit později nacismu) s liberalismem, symbolizovala i s Naumannovou skupinou spojená politická kariéra C. F. v. Siemense (jeho vůdčí činnosti v koncernu Siemens tu nerozvádím). Byla dost pestrá, končila však také ve 20. letech (viz ještě pozdější zmínka) příznačně v Deutsche demokratische Partei, již byl i poslancem.

⁸ Lze říci, že ne náhodně se už tu Naumann setkal se svým vlastně posledním mocným příznivcem Friedrichem von Payerem, který Naumanna ocenil jako předseda FoVP, tak před koncem Velké války jako vicekancléř ve svých vzpomínkách (*Von Bethmann HOLLWEG bis Ebert. Erinnerungen und Bilder*, Frankfurt a.M. 1923). O činnosti FoVP *Lexikon...*, c.d., s. 101–103, též autor.

Volební souručenství uzavřela strana příznačně s *Nationalliberale Partei*, nazývanou původně stranou velkoburžoazní honorace, která pod vedením dalšího důležitého muže německých dějin, Gustava Stresemanna, spojovala nyní demokratizační požadavky s ostentativní podporou německého imperialismu. Na druhé straně se však Naumannova strana místně spojovala i se sociálními demokraty, pochopitelně těmi pravicově zaměřenými. Toto snad bez nadsázky gigantické ideové rozpětí od imperialismu po socialismus, v českých poměrech nemyslitelné, se uskupení však zcela neočekávaně nevyplatilo. Získalo ve volbách jen 41 mandátů, méně, než sloučené či spojené strany před tím jednotlivě.

Přes všechny peripetie na první pohled pestrých politických přestupů, můžeme ve vývoji Friedricha Naumanna před válkou snadno vysledovat očividné konstanty: reformní, sociálně laděný liberalismus pevně spojený s věrností německé imperiální politice.

Válka, Němci z Německa, Rakouska a českých zemí – a Češi

Záměrně jsem se držel střídmych, řekl bych „slovníkových“ lakonických charakteristik Naumannovy politické kariéry před Velkou válkou. I tak však z toho, co bylo uvedeno, trčí tu více tu méně toto základní: Pro „pravý“ (pravicový) liberalismus v Německu byly příznačné liberálně demokratické, „občanské“ požadavky, např. volební rovnosti. Vůbec nebyly v rozporu s vysloveně imperiálním pojetím německé politiky. Německý „levý“ liberalismus se od něj lišil většinou důrazem na sociální požadavky lidu a manévrováním v dělnickém volebním spektru (přesněji: na jeho okraji), v Naumannově případě orientovaným křesťansko-sociálně. Imperiální orientace byla kánonem obou. Ne náhodně si tento směr u jeho odpůrců vysloužil název „sociální imperialismus“.

Tato konstatování nelze jen přejít, aniž bychom se zmínili o vlivu, jaký vykonal na německé dějiny a německou politiku vůbec zmíněný „Kaiserzeit“. Zapomíná se, že před ním „Německo“ vlastně

neexistovalo a pokud ano, představovalo změt tu rozvinutých, tu polostředověkých útvarů, často ani nespojených jednotnou ideou národního němectví. Do éry doslova překotné modernizace a průmyslového rozmachu tzv. druhé průmyslové revoluce vstoupilo Německo teprve jako císařství. Teprve císařství mu poskytlo všechny potřebné podmínky, ba víc, inspirovalo ho. Nástup to byl doslova impozantní po všech stránkách. Německo se po roce 1870, 1871 (až po roce 1871) stalo mocností prvního řádu. Hospodářsky se rozvíjelo v celé Evropě nejprudčeji, nechávalo za sebou nejen porážkou frustrovanou Francii, ale i Velkou Británii, o Rakousko-Uhersku a samozřejmě stále více zaostávajícím Rusku ani nemluvě. Na počátku 20. století bylo zcela nepochybně kontinentální velmocí číslo 1. Jeho dravý technický a ekonomický rozmach měl na světě jediné srovnání: Předčily ho pouze USA, a i to muselo vykonat v psychologii německého národa své. Ovšem liberalismus v USA a jeho politické podoby byly oněm císařsko-německým antipodem. Události 1870–1871 teprve zrodily německý národní stát jako císařství a ve jménu tohoto císařství dál se onen rozmach, který *neměl v německých dějinách obdoby*. To císařství katapultovalo Německo do velmocenského postavení a postavit se proti jeho poslání znamenalo v Německu proto politickou sebevraždu. I ti, kteří se považovali za levé či radikální liberály, jako např. Friedrich Naumann, ho chtěli pochopitelně pouze *reformovat*. Pochopitelně proto, aby tato reforma učinila Německo ještě výkonnější.

Německé císařství, přímo pak *impérium*, jež zbudovalo, se stalo totiž *symbolem mobilizace všech národních sil na cestě za německou velikostí, mezi nejmocnější národy a státy světa*. Sil doslova všech a bylo by beze smyslu Naumannovi „vyčítat“, pokud taková slova do historiografie vůbec patří, jeho neodolatelné směřování k podpoře německé imperiální politiky; jeho cesta byla prostě jednou z cest německého liberalismu.

Skvěle, byť slovy, na něž nejsme v historiografii dost zvyklí, vyjádřil tuto *tragedii* německé politiky, avšak i německého liberalismu a socialismu té doby ve svých Kacířských esejích Jan Patočka (z praktických důvodů budu zde citovat německý překlad, česká verze je v poznámce):

„Von allen Völkern der Welt (ausgenommen der Vereinigten Staaten) ist es dieses Deutschland, das, trotz seiner traditionellen Strukturen /gemeint ist hier vorr allem die staatspolitische Struktur des Kaisertums, namentlich „konservative Preussen und seine Militärkaste, erstarrte Bürokratie... und unglaublich beschränkte lutherische Orthodoxie“/ der Wirklichkeit des neuen wissenschaftlich-technischen Zeitalters am nächsten kommt.“ Patočka ovšem nemíří jen na onen konzervativismus, nýbrž i do řad liberálních a dokonce ještě více „nalevo“, do řad německého socialismu: „Es ist der Organisationswille seiner wirtschaftlicher Führer, seiner technokratischen Repräsentanten, deren Pläne notwendig in Widerspruch zur bestehenden Organisation der Welt geraten... Seine /des deutschen Kaisertums/ inneren Gegner, die Sozialisten /levé liberály za nepřítel císařství ovšem označit nelze, chtěli ho jen *reformovat* Z. K./ mußten in ihm /dem Kaisertum/ wiederum einen Tummelplatz raffinierter Magnaten und nächst den Vorstellern des weltkapitalistischen Imperialismus sehen... in Wirklichkeit arbeiteten sie selber /aber/ mit an der Organisation einer neuen Gesellschaft der Arbeit, Disziplin und Produktion sowie eines planmäßigen Aufbaus, führenden nach allen Seiten zur Freimachen der neuen und neuen Vorräten der Energie.“⁹

Když vypukla Velká válka a Německo se pasovalo na ochránce evropských hodnot před carským barbarstvím, postavili se proti ní

---

⁹ Jan PATOČKA, *Kacířské eseje o filozofii dějin*, Praha 1990, esej „Války 20. století a 20. století jako válka“, s. 129–130. Citovaný český text tu uvádím kvůli věrohodnosti (některé obraty a termíny není také snadné převést) v poněkud větším rozsahu: „Ze všech lidstev světa (kromě Spojených států) je však toto Německo, přes svoje tradiční struktury, ten útvar, který se nejvíce blíží skutečnosti nového vědeckotechnického věku. Jeho konzervatismus sám slouží v podstatě disciplíně, která vehementně, bezohledně, s pohrdáním vůči nivelizaci a demokratizaci jde za akumulací energie budující, organizující, přetvářející... Jeho /císařství/ vnitřní protivníci /jimiž leví liberálové nebyli, pouze reformátory, to je rozdíl podstatný Z. K./ socialisté v něm museli spatřovat rejdiště kapitalistických hrabivých magnátů, později typického představitele světového kapitalistického imperialismu... Ve skutečnosti spolupracovali sami na organizování nové společnosti práce, disciplíny, výroby, plánovitého budování, vedoucího po všech stránkách k uvolnění dalších a dalších zásob energie.“

v Německu jen jednotlivci a skupinky. Naumann a levicoví liberálové mezi nimi samozřejmě nebyli. Naopak, Naumann putoval tehdy spíše doprava, než doleva. Chtěl dělat přece vlivnou politiku. V jeho straně došlo záhy ke štěpení. „Křídlo, podporující *anexionistické* požadavky (Müller-Meiningen, *F. Naumann*)“ nesouhlasilo s pacifisty a jen stěží se zdařily kompromisy, jež měly zajistit stranickou podporu vlády Bethmann Hollwega, odmítající zatím, nutno uvést, např. neomezenou ponorkovou válku. Plán vlády Bethmann Holwega, sestavený již v září 1914, byl i bez toho totiž opravdu imperialisticky kolosální a musel imponovat. Samozřejmě plně podporoval politiku vnitřního občanského smíru, jež měla vytvořit dostatečnou politickou základnu plánu vytvoření hospodářského, Německem přirozeně dirigovaného mezistátního svazu, k němuž by náleželo samozřejmě Rakousko-Uhersko, avšak i Belgie, Francie, Holandsko a Dánsko (nemluvě o jistých vojenských vítězstvích daných „zaokrouhlením“ německých hranic. Jméno Naumannovo mezi těmito umírněnými anexionisty nemůže za takové situace udivit, držel se přece přes všechny stranické přestupy vždy svých nacionálně sociálních konstant: mocná říše navenek, sociální reformy a občanský smír uvnitř. Za války to znamenalo ovšem souhlas s některými anexemi a agresivní expanzí mírnějšími cestami a pěstování vnitřního národního smíru, jenž byl pro úspěšné vedení války *conditio sine qua non*.¹⁰

V této válečné době se ovšem cesty německých a českých nejen „levých“¹¹ liberálů, ale i nacionálních (národních) sociálů diametrálně rozešly. Přímo existenčně a někdy na české straně s tvrdými ba krutými následky pro vůdce i prosté stoupence. Zahájení války jako „Den

---

¹⁰ Z běžných příruček odkazuji na knihu *Světová válka* (Jar. KRÍŽEK a kol.), Praha 1968, s. 92–93.

¹¹ Na tomto místě je asi už nutné v principu zpochybnit věrohodnost pojmu „levý liberalismus“, podobně jako všechnu levo-pravou klasifikaci (třebas se k ní někdy i sám uteču). Poněkud (jen poněkud) přesnější by byl termín „sociální liberalismus“ nebo spíše „demokraticko-sociální liberalismus“ (aby se nevytvářel ještě větší zmatek kolem slova „sociálně demokratický“), protože by vyjadřoval lépe příklon tohoto směru k demokratickým reformám i sociální problematice a požadavkům. V oné tvrdé formulaci pak „sociální imperialismus“, „demokraticko-sociální imperialismus“ atd.

německého národa“ a heslo „Všichni jsme Němci“ uvedlo do nových poloh nejen samo Německo, ale i vztah Rakousko-Uherska k Německu a tím i vztah Čechů k Podunajské říši. Německorakouské strany a jejich organizace v Čechách nejvíce, plně a bez výhrad podporovaly válečné úsilí mocnářství po boku Německa, tiskly vládu k užší spolupráci s Berlínem a denuncovaly všechny, kteří nepláli válečným nadšením. Německočeské strany (či zemské organizace těchto stran), jako např. *Fortschrittliche Partei* a *Radikalpartei*, náležely mezi iniciátory a nejbojovnější tvůrce válečných programů. Na špici byli ovšem lidé z *Deutsche Arbeiterpartei*, jako byli alespoň u nás později velmi nechvalně proslulí Hans Knirsch a Hans Krebs. Ne náhodou svoji stranu na jaře 1918, v okamžicích známého Friedenssturmu, kterým chtělo Vilémovo Německo ještě zvrátit průběh války, stranu proměnili v *Deutsche nationalsozialistische Arbeiterpartei* (DNSAP), rozšiřovali ji z Čech do ostatních předlitavských zemí a po válce se jako českoslovenští občané účastnili spolu s německými a rakouskými formování *NSDAP*. O některých shodách v jejich programech s Naumanovými formacemi jsem mluvil. Na místě je tu uvést i rozdíly – krom jiných Naumannovy sociální ideje motivovalo křesťanství, DNSAP neforsírovala demokracii (i když vůdcovský systém ještě nevynalezla), neobyčejně důležitý byl rozdílný vztah Naumanna a DNSAP k Čechům a vůbec k neněmeckým národům. DAP a DNSAP stála totiž na nejkrajnějším, nejšovinističtějším křídle německočeské politiky. Vládní aparát a militaristé vládli na rozdíl od Německa absolutisticky, bez parlamentu i zemského sněmu, a zahájily dokonce preventivní, v mocnářství neslýchanou perzekuci těch, kteří byli považováni za potenciální odpůrce. Prostě a jednodušeji: Rakousko-Uhersko se rozhodlo sice vést válku na dvou frontách – proti vnějšímu nepříteli i proti „svým národům“ (krom německého), avšak vláda byla českoněmeckými nacionálními radikály s DAP v čele kritizována v této věci za liknavost a polovičatost.

Válečný režim mocnářství, ovládaný rakouskými Němci, Maďary a militaristy, viděl ve válce, obecněji řečeno, skvělou příležitost, jak se se všemi vypořádat. Zvláště Češi, kteří vypsali – nutno říci pod děravou, přece jen však ochranou mocnářství a v soutěži (pro oba náro-

dy prospěšné) s rakouskými Němci – do roku 1914 v politicky a kulturně vyspělý národ, stojící na západní výspě slovanství a v německém obklíčení, stáli tomuto tažení v cestě. Byl konec jakémukoli „vyrovnání“ s Čechy jako předpokladu konsolidace mocnářství. Měli být vrženi o šedesát let zpět. Vnější stránkou věci bylo, že se Rakousko-Uhersko muselo nutně (třeba postupně) stát jen satelitem Německa.

Přímo vzorový (v každém případě odvážný a rozhodný) český „demokratický a sociální liberál“ Masaryk zhodnotil po jistém váhání a rozhodování situaci už v roce 1915 tvrdě: Mocnářství selhalo jako ochránce svých národů. „Rakousko-Uhersko... zvrhlo se v pouhý nástroj dobyvačnosti Německa na východ... bez vlastního pozitivního cíle, neschopno vytvořit organický státní celek rovnoprávných, svobodných a kulturně pokračujících národů,“ pravila první proklamace české politické emigrace z 14. listopadu 1915, kterou formuloval.¹² Tento muž byl odhodlán, s cílem dobýt jako jediné řešení situace českou (československou) samostatnost na troskách podunajské říše, posílat do války a na smrt dobrovolce. O válce však mluvil bez nadšení, nicméně jednoznačně: „Má-li nynější hrozná válka...“ řekl v přednášce „Problém malých národů v evropské krizi“, pronesené na King's College v Londýně, „nějaký smysl, může to být jen osvobození malých národů, ohrožených nenasytnou výbojností Německa“.¹³ Naumannův a Masarykův liberalismus stanuly proti sobě tedy jako dva nesmiřitelné protiklady. Ještě je nutné k tomu však dodat, že se vojenská situace vyvíjela v té době pro ústřední mocnosti příznivě. Nezdařil se sice ničující úder proti Francii, Belgie však byla zničena a útočilo se na Paříž. „Srbský skrček“ překvapivě vzdoroval, Rakousko-Uhersko však dosáhlo obratu na východní frontě a vstup Itálie do války na straně Dohody byl bohatě vyvážen získáním Bulharska a strategicky důležitého Turecka. Naděje na vítězství Dohody byly v nedohlednu; to více po ruce se jevil úspěch Německa.

---

¹² Proklamaci z 14. listopadu cituje K. PICHLÍK (*T. G. Masaryk proti německé střední Evropě*, in: *Masarykova idea československé státnosti ve světle kritiky dějin*, Praha 1993, s. 46) dle *Československé samostatnosti* I/7 z 23. listopadu 1915.

¹³ *Tamtéž*, s. 45–46.

Naumannova „Mitteleuropa“ – idea, osud

Do takovéto situace vstoupil v létě 1915 Friedrich Naumann s knihou *Mitteleuropa*.¹⁴ Reprodukovat její obsah či vybrané části by nemělo ovšem smysl, všimneme si – bez vyhrocování jeho tezí – pouze pozoruhodných pasáží z knihy i jinde projevených Naumannových názorů.

Pokud jde o názor na stát ve 20. století, který hrál v Naumannových tezích stěžejní roli, příznačně soudil, že „nur ganz grosse Staaten haben noch etwas Eigenes zu bedeuten“ a proto i na státní suverenitu hleděl v tomto duchu skepticky: „Die Suverenität, dass heisst die Freiheit der weltgeschichtlichen Entschliessung, hat sich an ganz wenigen Stellen auf der Erdkugel gesammelt.... Der Geist des Großbetriebes und der überstaatlichen Organisation hat die Politik erfasst.“ A pochopitelně „Darum ist heute mitteleuropäischer Bund kein Zufall, sondern eine Notwendigkeit.“¹⁵ Principiální důvod pro Mitteleuropu byl tedy v této sféře jasný a tvořil jen součást jeho celkového, možno říci filosoficky historického názoru na dějiny ve 20. století. Mlčel-li Naumann při tom o problémech Polska a Belgie, *nemuselo* to ještě znamenat anexionismus. Ale mohlo.

Necítil se být však anexionistou, neboť jeho projektem byla pouze „nadstátní organizace“.¹⁶ Jeho středoevropská idea, která se nezrodila samozřejmě až za války, to by byl – a bývá – velký omyl, se opírala při tom o poslání, jež Německo bylo dlužno plnit vůči malým národům, říkal. Nazýval je „Zwischenvölker“,¹⁷ čímž mínil národy mezi Německem a Ruskem. Poslání Německa bylo vznešené – mělo tyto národy vymanit z ruského jha. Naumann si ovšem vůbec nemyslel (a zapadalo to dobře do již uvedených tezí), že by si tyto národy

---

¹⁴ Friedrich NAUMANN, *Mitteleuropa*, 1. vydání, Berlin 1915.

¹⁵ Tamtéž, s. 165, 167.

¹⁶ Zd. Jindra (*Der Plan*, c.d., s. 74) ovšem upozornil, že ve statích „Bulgarien und Mitteleuropa“ a „Wir und Polen“ Naumann pružně v závislosti na vojenských úspěších pojem Mitteleuropa rozšiřoval. Co bychom chtěli, byl především reálným politikem.

¹⁷ Tamtéž, s. 80 (odkaz na Naumannův článek „Tschechen und Polen“ v Naumannově časopise *Die Hilfe* 1915, č. 31).

snad měly samy vládnout. „Es ist *kein ewiges Recht der Menschen, von Stammgenossen geleitet zu werden*“ (zvýraznil Z. K.), zněl jeho bohorovný soud. „Die Geschichte ...hat entschieden da es führende Nationen gibt /jako např. německý, dodejme/, und solche die geführt werden,“/tj. ty neněmecké ve střední Evropě/ napsal již v roce 1905. A v roce 1915 názor ještě upřesnil: Malé národy musí pochopit, že nemohou „einseitig um jeden Preiss Staateinheit und Staathoheit als nächstes Gut... erstreben.“¹⁸ Usilování o státní svrchovanost tedy malým národům nedoporučil, ostatně proto, že tendenci k vytvoření velkých sjednocujících celků (Einheitskörper) nemůže také žádný malý národ či jeho část zabránit, jak napsal v úvaze o národním sebeurčení v r. 1915. Ostatně, tyto národy by měly v budoucnosti jeho „nadstátním“ řešením, v němž budou řízeny národem k tomu povoláním, jen získat, soudil.

Pokud jde přímo o Předlitavsko, držel se Naumann již dávno tónu proslulých „Schreckenschreie“ o znásilňování tamních Němců, byl pro užší spojenectví s rakouskými Němci a v každém případě pro celní unii. Maloněmecké řešení Bismarckovo považoval za neperspektivní. Soudil však také, a to muselo mít ohlas např. v Čechách, že konstruování „nadstátu“ (Oberstaat), či „nadnárodního hospodářského státu“ (übernationaler Wirtschaftsstaat – termín Wirtschaftsstaat nebo přímo Grossbetrieb v tomto zastoupení byl u něho snad nejoblíbenější, jak ještě uvidíme, podobně jako „Kleinbetrieb“) mělo přivodit *odstranění, nikoli nakupení* závad v zacházení mocnářství s národy. Aby však včas zaplašil přílišné naděje národů mocnářství, poznamenal: „Auch wenn ein mitteleuropäischer Oberstaat und eine mitteleuropäische Nationalitätenduldung¹⁹ eines Tages da sein sollten, so würde das wiederum keine reine Suverenität der Kleinvölker bedeuten können. Das ist schmerzlich, aber so will es die Weltgeschichte: politische Kleinbetriebe bedürfen der Anlehnung.“²⁰

¹⁸ Tamtéž. Nemusím zdůrazňovat, jak zlověstně citovaná slova nám, lidem po 2. světové válce, zní.

¹⁹ Pod tímto termínem národní snášenlivosti lze si spíš představit kýžený stav dohody národů jako výsledku působení „nadstátu“. Jak napoví další slova, dohody o dobrovolném vzájemném omezení suverenity.

²⁰ Friedrich NAUMANN, *Mitteleuropa*, c.d., s. 92.

To znělo pro národy mocnářství a zvláště Čechy nadějně a bylo napsáno obratně. Naumannova Mitteleuropa tím říkala: Ano, Vaše postavení se v onom nadstátě zlepší, možná až do úrovně ustavení jakés takés státní organizace. Nikoli ovšem na úrovni „čisté suverenity“, neboť, žel malé politické organismy (politische Kleinbetriebe v naumannovské ekonomizující dikci) ne, že by nemohly mít nároky na státní svrchovanost, ale „vyžadují podporu“, kterou jim může poskytnout za cenu omezené suverenity „Oberstaat“ (Politischer Großbetrieb). Dnes zní tyto vývody ovšem jako dějinami překonané. Pro českou politiku tehdejší doby však vlastně nemělo jít o žádné omezování státně politických cílů. Vždyť po celou éru moderních dějin usilovala o ustavení českého státu, který se části svých suverénních práv programově vzdával ve prospěch podunajského soustátí, které mu mělo sloužit jako ochránce před německo – ruskými nebezpečími a jež mu, ostatně, mělo skýtat a skýtalo i některé jiné (např. ekonomické) výhody velkého státního celku. Za války znělo však vše již jinak, neboť (s odkazem na výše uvedená slova Masarykova) habsburská říše se již „zvrhla v pouhý nástroj dobyvačnosti Německa“ a ona sama, nikoli kdo jiný, posunula české uvažování do polohy „bud' – anebo“.

Ono „bud“ však mohlo znít i takto: v rámci té současné bídy českého osudu je třeba využít všeho. Proti německorakouskému náporu třeba i oné pochybné a minimální ochrany Mitteleuropy. Naumann jakoby odpovídal i na to: Pochopitelně, Mitteleuropa bude „v jádře německá“, neboť „dorozumivací řečí“ (Vermittlungssprache) bude němčina, je to nezbytnost. Sídlo potřebných úřadů měl mít však nadstát podle jeho návrhů, snad to připadá šokující, nikoli v Německu, nýbrž v Čechách, v Praze.²¹ O to víc byla Naumannova vize věrohodnější, oč vehementněji zdůrazňovala na vyšší teoretické úrovni, že situace ve střední Evropě už neumožňuje vytváření klasických národních států, jaké vznikly v západní Evropě. Proto onen „Oberstaat“ ani nemůže být národním, tj. německo-národním státem, který by pohltit „okrajové národy“ („Randnationen“), jak jim anexionisté říkali.

---

²¹ Tamtéž, s. 242.

To byl, nutno říci, přímý útok na otevřený velkoněmecký expanzionismus, v národnostní teorii tedy šovinismus. A to jak v Německu, tak v Předlitavsku.

Půjde o zcela nový typ státu, psal také Naumann, tj. „stát hospodářský“ (Wirtschaftsstaat), který ovšem bude k obraně zároveň nutně „státem vojenským“ (Militärstaat).²² To vše mohlo znít Čechům přijatelně až skvěle. Čechy a Praha by se staly konečně se vším uznáním středem střední Evropy. Zároveň však mrazilo v zádech – prostřednictvím Vermittlungssprache mohla, či spíš musela být přece Praha, a ne jen ona, takto v podstatné míře germanizována. (Ale ty kariéry, jež se bilingválním Čechům nabízely!, nutí nás poznamenat skepse ze zkušeností v 20. století.) Projekt také byl na hony vzdálen svou velkorysostí a zároveň prvky demokratismu úzkoprsým a nízkým plánům rakouských a především českých Němců. Ti (a vláda už s nimi přijala princip tzv. německé páteře státu) neměli (např. na rozdíl od Naumanna) zájem na demokratizaci státu. Hodlali naopak revizí ústavy 1867 podstatně omezit občanská (tím i národní) práva, austropolským řešením získat majoritu v zákonodárném sboru a diktovat, a správní reformou konečně roztrhnout Čechy na dvě korunní země a navždy pohřbít představu o možnosti vytvoření českého národního státu, jakkoli vklíněného do podunajského soustátí.

Na druhé straně se Naumannův projekt již na první pohled lišil od hrubých anexionistických plánů říšskoněmeckého generálního štábu a velkokapitálu, především zbrojařského. Ti všichni hodlali přece pohltnout pokud možno většinu Evropy, „Mitteleuropu“, viděli pouze jako prostředek podřízení Podunají Velkoněmecké říši a jako zajištění vojensko-politického prostoru k ovládnutí Balkánu a nutného propojení pro expanzi na Střední východ per via Berlín-Bagdád. Ti „nejodvážnější“ hleděli ovšem ještě dál a „Mitteleuropa“ jim tvořila jen malou součást cesty k novému dělení světa, jehož druhým jádrem byl koncept „Mittelafriky“.²³

---

²² Tamtéž, s. 249.

²³ Fantastický plán na „Mittelafriku“ může budit dojem výplodu chorých mozků, nicméně byl míněn vážně, opíral se o dosavadní německé kolonie, k nimž měly přibýt portugalské a francouzské. Snad zde výčet zemí, jež byly do plánu zahrnuty, nemá

Nicméně – na místě je nyní slovo politického realisty: Politiku a její výsledky nedělají slova, nýbrž činy, moc – státní, vojenská, ta za války především. Bylo méně než nepravděpodobné, že by rakouští a čeští Němci i po přijetí konceptu Mitteleuropy dovolili, aby „Oberstaat“, „Wirtschaftsstaat“ a „Militärstaat“, spojený kulturně a jazykově prostřednictvím „Vermittlungssprache“ byl opravdu tak liberální a dovolil Čechům, aby se jejich stát stal jeho plnoprávnou součástí. A ještě méně pravděpodobné bylo, že generální štáb, zbrojní velkopodniky a monopoly považovaly takovou chabou Mitteleuropu za něco víc než slova. Zvenčí to mohlo vypadat ještě hůř: Naumannova Mitteleuropa mohla, ba musela být nahlížena jako blouznění, které však mělo hrát dějinně velmi ošklivou roli – *rádoby demokratického zakrývání skutečných plánů imperiální státní moci, deroucí se na slunce světovlády*. Rozebrat se v tomto dilema byl mimo jiné i český úkol.²⁴

Z tu i onde naznačených a probíraných variant Mitteleuropy, jejich ohlasů a jejich konstant opravdu nebylo úniku: *Nacionalismus velkého národa, usilujícího tak či onak o velmocenského rozšíření své vlády, a to i nad národy jinými, jinak to v tehdejší světě nebylo možné, a tedy nacionalismus expanze, musel být šovinistickým, ať se dovnitř, k sobě samému, choval sebevíce (či seabeméně) demokraticky, a ostatní národy musel považovat za pouhé objekty, předměty své vůdčí úlohy, již si sám přiřkl; uděloval jim z výše své superiority, i pevného přesvědčení o úspěchu ve Velké válce – na to nelze zapomenout -, tím vším si byl jist, tu více, tu méně práv a měr demokracie, či jinak řečeno, většího či menšího podřízení v protektorátu, který pro ně přichystal.*

---

ani smysl. Jen stojí za poznamenání, že v průběhu války ještě vzrostla generálům a monopolům chuť na Nigérii, Madagaskar, Ugandu, Keňu a severní Rhodésii. (Světová válka, c.d., s. 92).

²⁴ Milada Paulová ve svém fundamentálním díle „Tajný výbor (Maffie) a spolupráce s Jihoslovany“, Praha 1968, na s. 26, 27 a 34 interpretuje Naumannův projekt jednoznačně takto a nepřipouští *e silentio* jiný výklad. Toto pojetí bylo v našem dějepiscetví a zvláště publicistice běžné. Považuji tuto tezi přece jen za jednostrannost, i když snadno vysvětlitelnou pro zhoubnost, jakou měla Mitteleuropa v našich národních dějinách sehrát. Ne náhodně si M. Paulová obstarala z vídeňského HHSA dokument právě v téhle věci (viz pozn. 33).

Nacionalismus objektů tohoto projektu, tj. národů, které mu měly být tvárným materiálem, nemohl být ničím jiným, než nacionalismem obrany ba někdy i záchrany existence „svého“ lidu. Také on se pod drtivým tlakem válečných událostí, věstících vítězství či alespoň úspěch osnovatelů Mitteleuropy, nemohl z tohoto svého údělu vymknout. Nebrat tyto dobové konstanty obou nacionalismů v úvahu, znamená buď v dobré mysli nepochopit podstatu událostí, nebo – v horším případě – přijmout pojetí dějin jako oprávněného instrumentu soudobých nacionálních zájmů.

Protože se však pohybujeme ve střední Evropě, na tráslavé půdě národních, etnických, ba mezietských promísení, nerespektujících státní hranice, na rejdišti latentních i otevřených nacionálních konfliktů, nemohla se ani ona konstanta dvou nacionalismů jevit v čisté podobě. I zmíněný „obranný“ nacionalismus národů – objektů supra-státních plánů chtě i nechtě šovinistických, se sotva mohl ubránit útočností. Vždyť ani českou otázku např. nebylo možné řešit opravdu a čistě demokraticky bez souhlasu českých Němců. Vždyť tyto země, zcela jistě Čechy i Morava, tvořily po tisíc let – v tom byly unikátní snad i na světě – jeden stále stejnými hranicemi vymezený sociální, hospodářský, a do značné míry i etnický (jak by bylo záhodno osvětlit)²⁵ homogenní komplex, který rozbít a rozbít znamenalo vypustit do tohoto jádra Evropy, ba do Evropy celé, a jak se ukázalo i do světa, džina válek a katastrof. Dějiny o tom vyučovaly (a vyučují) naši skvělou civilizaci stále – a snad až příliš tvrdě.

České reakce – pražské „epizody“ a sondáže a jejich význam

Skutečnost, že Naumann projevil v souvislosti s projektem Mitteleuropy zvláštní zájem o české země a Prahu, bylo jak vidno při-

---

²⁵ Není tu samozřejmě místo na etnografický rozbor do Čech a Moravy v 13. – 18. století přicházejícího obyvatelstva ze Slezska, Saska, Duryňska, Bavor etc., a hlavně jeho postupné proměňování v české, moravské a „rakousko-slezské“ Němce jako svérázné etnické skupiny (nemluvě již o některých mezietských skupinách). Tuto drobnou vysvětlivku z povinnosti připojuji pouze na okraj. Považoval bych za nešťastné, kdyby na sebe strhla větší pozornost.

rozené a připomenout to vůbec neznamena rozhlížet se do světa z malé české zvoničky. Jeho partnerem byla samozřejmě v jakýchkoli snahách o realizaci Mitteleuropy především Vídeň, nicméně Prahu a Čechy pominout nemohl. Ne snad především proto, že by s jejich pomocí chtěl vykonávat tlak na Vídeň, to jistě také, ale nejvíce asi proto, že plán nebyl bez českých zemí a Prahy realizovatelný. Zvláště měla-li z něj platit alespoň nějaká ta věta o hospodářském Oberstaatu, národním smíření a lepším zacházení s národy v mocnářství. Předlitavsko bylo *mostem* k Mitteleuropě, Čechy a Praha nutným *předmostím*. Přes *znásilnění* Čechů cesta k Naumannově ideální Mitteleuropě prostě *nevedla*. Proto ne náhodně on sám, ze své iniciativy, o jednání s českými politiky projevil zájem.

Na druhé straně, jak bylo již řečeno, musel Naumann vzbudit zájem i v Čechách, i u skeptiků alespoň jako menší zlo. Všichni čeští domácí politici museli totiž na zlomu let 1915–1916 vidět, že válka se vyvíjí pro Dohodu nepříznivě a že v úvahu přicházejí dva její výsledky: Vítězství Německa (a tím *absolutistického* Rakousko-Uherska) a potom – Bůh Čechům pomoz! Anebo válečný pat (kompromis, později dostal zvláště v Německu vznešenější, ale klamné přívěsky „mír dohodou“ – *Verständigungsfrieden*) a potom by snad bylo možné, že by se uplatnily v jakéms takéms kompromisu některé umírňující návrhy ohledně poměru k Čechům (třeba také Naumannův). Proč si tedy nepromluvit? České domácí liberální levici a socialistům muselo znít nikoliv nepříjemně v uších navíc Naumannovo neodolatelné vábení dělat sociální politiku, třeba i s částí sociálních demokratů, jak to dělali v této době doma jak mladočeši, tak agrárníci. A konečně – nikoli v poslední řadě – jak by mohly být zatraceny Naumannovy projekty s jejich Prahou, jež by snad měla stát „hlavním městem Oberstaattu“?

Reálie příběhu byly následující: Jakoby zápornou odpovědí na Naumannovu Mitteleuropu se konečně předlitavská vláda a císař rozhodly na podzim 1915 podvolit se tlaku německorakouských a především českoněmeckých nacionalů, kteří se již dohodli se svými bratry v Německu, a císařskými reskripty z 10. a 11. října 1915 zřídili stát Rakousko. Po sérii zatčení českých národních předáků přišla zničující „knoflíková aféra“ s další sérií zatýkání a následovala nová zatčení ná-

rodních sociálů. Objevily se příznaky toho, že se vojenská justice chystá na české banky. Bylo jasné, že jde do tuhého a něco se musí udělat. Tím víc, že o velikonocích 1916 publikovali zmínění němec-korakouští nacionálové zmíněný program, jímž dali najevo, že vše co se stalo, je naprosto neuspokojuje.

Naumann se sám objevil v Praze v březnu 1916, právě v okamžicích, kdy se v zákulisí vedly vážné spory o tom, zda je už nutné ustavit celonárodní obrannou instituci a zároveň zveřejnit český politický aktivistický program, který by ovšem zároveň přišel s řadou národních a demokratických požadavků.²⁶ Neoficiální gremium českých domácích politiků, které se scházelo u všemi váženého staročecha JUDr. Karla Mattuše, pozvalo po iniciativě sociálního demokrata JUDr. Bohumíra Šmerala Naumanna do zasedání tohoto uskupení k nezávazným informativním rozhovorům. O čem se mluvilo, přesně nevíme, zápis nebyl učiněn, a pokud vím, ani soukromě, či ani a posteriori. Můžeme jen soudit, že Naumann vyložil (jistě v co možná nejpříznivějším světle) svoji Mitteleuropu a potom odpovídal na otázky. Češi chtěli na vlastní uši slyšet a na vlastní oči vidět, co to ten Naumann vlastně je.

Závěr tohoto posezení náleží k humorným stránkám dějin. Agrárník Antonín Švehla, onen skutečný dirigent a spiritus agens české politiky, si Naumanna okupoval pro sebe a odvezl ho na svůj statek do Hostivaře na okraji Prahy, tehdy za Prahou (dodnes ten statek stojí a byl označen pamětní deskou – nikoli Naumannovou). Šéf Masarykovy (či spíše Benešovy) Maffie, JUDr. Přemysl Šámal, který se schůzky u Mattuše neúčastnil, byl ovšem velmi zvědav, co se to dělo. Věděl i o této hostivařské secesi, a vyslal za Švehlou do Hostivaře svého informátora P. Veselého. Tomu pak Švehla vesele vyprávěl o tom, jak si odvezl Naumanna do Hostivaře, a uvedl ostentativně naivní odůvodnění. Řekl, že tak učinil proto, aby si snad některý jiný český

---

²⁶ Do Prahy přijel z Vídně. Zda jeho cesta do Prahy byla přímo ovlivněna i jeho vídeňským rozhovorem s Dr. Milanem Hodžou, není jisté a dokonce ani ne příliš pravděpodobné. Jediné, co k úvaze svádí, je známé Hodžovo tíhnutí ke střeoevropským řešením, spojené samozřejmě už s jeho působením ve službách Františka Ferdinanda d'Austria Este.

politik s Naumannem nezahlal. Doprovodil svá slova přímo špásově ještě těmito slovy: „Debatovali jsme celou noc“, řekl Veselému, „a na této pohovce jsme se vyspali“, ukázal na sofa ve své pracovně. A ještě dotvrdil, aby prokázal, jak pečlivě české politiky před Naumannem ochránil: „K vlaku jsem ho osobně doprovodil.“ U Švehly něco podobného, jako celonoční diskuse, bylo pravděpodobné. Takovýto „noční život“ (opravdu ne zhýralý!) vedl totiž často.²⁷

O Švehlovi bylo ovšem známo, že byl lišák (a kromě toho jeho vztah k Šámalovi nebyl nejlepší a stále se spíš horšil). Prokázal to i teď, jak můžeme soudit z toho, co udělal. Ze všech okolností totiž plyne, že s Naumannem právě oné noci ne jen tak nezávazně debatoval, ale dohodl, že za Naumannem do Německa vyšle některého ze svých nejbližších lidí, aby si promluvili na místě samém i s jinými, než jen s Naumannem. Naumannovi při tom muselo být jasné, že na Švehlově rozhodnutí, jež mělo (jak se dá usuzovat) následovat, mnoho záleží. Plán byl uskutečněn a do Německa odejel František Udržal, jakýsi Švehlův „korunní princ“ či alespoň za války ministr zahraničí.²⁸ Stalo se v květnu t.r. Prodleva to nebyla velká (musely se vyřídit formality, sladit časové plány obou stran, Švehla jistě nechtěl dát najevo nějakou dychtivost), spíše „tak akorát“.

O Udržalově cestě do Německa se oficiálně a dlouho vůbec nic nevědělo a sám Udržal ji objasnil na žádost profesorky Milady Paulové, když se zabývala dějinami Maffie, v osobním dopise až na konci svého života, v roce 1937. Napsal tehdy, že (instruován Švehlou) odejel do Německa za Naumannem pouze *jakoby*, ve skutečnosti objet Německo a sondovat u známých či doporučených politiků

---

²⁷ Vzpomínka P. Veselého, vedoucího Šámalovy kanceláře, je uložena v Archivu Národního muzea, fondu Maffie (ve skutečnosti Milady Paulové), č. 41. Nevím o tom, že by ji Paulová v této autenticitě kdy použila.

²⁸ Připomínám snad obecně známé, leč tady na místě: O Švehlovi bylo známo, že nerad opouštěl nejen Čechy, ale i Prahu (ba dokonce Hostivař), a proto takového muže potřeboval. Byl jím jednoznačně František Udržal, kterému nejen naprosto důvěřoval, ale jehož znalosti a schopnosti (i proto) ctil ve straně nejvýše. Ne náhodně ho po válce prosadil do nejdůležitějších ministerských postů (na ministerstvo národní obrany) a posléze ho, když už zdravotně funkci nezvládal, ustanovil za svého nástupce v premiérském křesle.

situaci a Naumanna *jakoby* nikdy nestihnout. Bylo-li to opravdu tak, se už nikdy docela přesně nedozvíme. Skutečností ale je, že s Naumannem už Udržal za celou dobu své německé cesty nemluvil a že navštívil mj. Berlín, Hamburk, Brémy, Hannover, a dokonce Vratislav (Breslau) ad. Mluvil s lidmi v Říšském sněmu, v redakcích, s aristokraty, blízkými češství, především s těmi, co se počítali mezi umírněné.

Vrátil se zdrcen, může-li být politik zdrcen tím, co vlastně očekával. Německo bylo naplněno dle něj vůlí po vítězství, „pracovní stroj vykonával svou práci bezvadně“, dokonce lid „hladověl, ale pevně věřil“, Liebknechtovo zatčení proběhlo klidně, dodal ještě. Pokud s politiky mluvil o Mitteleuropě, říkali bez rozdílu názorů, že jistě bude, což bude znamenat že „po válce budeme ke Germánii pevně připoutáni“. Naumann se po této sondáži jevil jako nesnad bezvýznamná, zcela jistě však ne směrodatná a rozhodující politická osobnost. Vrch měli anexionisté a šovinisté různé ražby.²⁹ Švehlovy sondáže nebyly samozřejmě samoučelné. Musel si tvrzení a váhu Naumannovy skupiny důkladně ověřit. Naučil se, že slova mohou být také jen pouhými slovy a tady šlo o hodně. Švehla se rozhodoval totiž ke svému patrně nejodvážnějšímu politickému kroku za války: k ustavení celonárodní instituce a veřejnému vyhlášení aktivismu – jež se také záhy v podobě ustavení Národního výboru uskutečnilo.

Po této zkušenosti se nad styky českých politiků s Naumannem zavřela voda.³⁰ V Praze se však Naumann ještě objevil, když o rok později, na jaře 1917, ve zcela nové situaci a na hraně nových rozhodování³¹ uspořádal velké přednáškové turné a měl schůzi (na téma

---

²⁹ Poněkud stručněji popisují tyto události ve zmiňované knize *Habsburk, Masaryk či Šmeral?* na s. 40–42.

³⁰ Za připomenutí stojí, že se s německou sondáží Švehla nespokojil a v srpnu 1916 vyslal Udržala do Budapešti. Jeho zpráva odtud byla ještě tristnější. Bylo evidentní, že jsou české země dokonale obklopeny nepřáteli, usilujícími o jejich pokoření ba existenci. Druhá cesta se konala už po tom, co byly vyneseny skandální rozsudky smrti nad Aloisem Rašínem a Karlem Kramářem. István Tisza je samozřejmě schvaloval, ostatně i v Německu byl Kramář absurdně pasován na toho, kdo válku rozpoutal.

³¹ Tady by bylo asi na místě ponořit se zpátky do německých dějin. Stačí jen připomenout, že Naumannův „kůň“, Bettmann Hollweg, krátce na to pod tlakem takových událostí jako byla ruská revoluce, neomezená ponorková válka, vstup USA do války, rakousko-uherská varování, že mocnářství se pod tíhou války zhroutí, formuloval

Imperialismus und Sozialismus) mj. i v Praze. Nikdo z českých čelných politiků na ní zřejmě nebyl, protože Šmeral, který by tam měl sedět asi jako první, si do svého deníku pouze poznamenal, že Naumanna viděl a mluvil s ním, leč pouze ve vlaku na cestě do Vídně.³²

S Mitteleuropou se setkáme v našich dějinách za Velké války příznačně již jen jednou, a to v těch nejhorších souvislostech – v nejtajnějších vládních spisech z května 1918 (uložených ve vídeňském Haus- Hof- und Staatsarchivu).³³ Tehdy, v rámci svého „Friedenssturmu“ Německo pod vedením Hindenburgovým a Ludendorffovým, posíleno skvělým německo-bolševickým mírem, vedlo svůj poslední atak za „vítězný mír“. A habsburské mocnářství po Czerninově skandálu zcela (a s tragickými následky) svěřilo své osudy do rukou říšskoněmeckých zbraní. Pokořený Karel I. podepsal 12. května 1918 s Německem pověstný „Waffenbund“. Nešlo však jen o vojenskou smlouvu, silně se podobala základům Mitteleuropy. Její součástí byla i dohoda hospodářská, celní a vůbec ekonomická – a samozřejmě s těžkými politickými následky: habsburské mocnářství se stalo pouhým satelitem Německa, za jehož poválečnou svébytnost nebylo možno dát ani pětník. Ne náhodně se paralelně s těmito jednáními roztáčelo nové kolo řešení české otázky, či přesněji německo-rakouského diktátu české politice, které zahájila intronizace krajského zřízení (s realizací od 1. 1. 1919!). Ve zmiňovaném rozboru situace k uzavření „Waffenbundu“ je pak Naumannova Mitteleuropa zmiňována jako jeden ze zdrojů a iniciací vytouženého Waffenbundu.

---

rakousko-uherská varování, že mocnářství se pod tíhou války zhroutí, formuloval prohlášení blízké ideji „Verständigungsfrieden“ a v červenci 1917 byl proto odvolán. Císař ho nahradil mužem generálního štábu. To byla ovšem pro Naumanna těžká porážka.

³² SÚAr Praha, pozůstalost B. Šmerala/136 – záznam je datován k 13. dubnu, datum schůze se dá předpokládat tedy na 11. či 12. duben. Právě tehdy se začaly v Praze nezadržitelně odvíjet události nemalého významu. O obsahu rozhovoru v deníku, jinak pečlivě vedeném, nic není, záznam je lakonický až chladný. Naumann opravdu české politiky už nevzrušoval. Podrobněji jsem se touto druhou pražskou Naumannovou cestou nezabýval.

³³ Kopie obsáhlého spisu se nachází v ANM/Maffie (ve skutečnosti pozůstalost Milady Paulové) a pro M. Paulovou ji pořídili archiváři, pracující ve vídeňských archivech po Velké válce na archívni rozluce.

Tak se stalo zřejmým to, co si objasnili již čeští politici v r. 1916: *V podmínkách Velké války, za supremace říšskoněmeckých militaristů, anexionistů a šovinistů, nemohla Naumannova „Mitteleuropa“ sebrát jinou roli, než onoho pověstného pláštíku, který pomáhal v tehdejší situaci jen zastírat ty nejhorší záměry německého generálního štábu, jejichž podstata se ve srovnání s rokem 1915 nezměnila k lepšímu ani na jaře a v létě 1918.* Naopak, vždyť právě tehdy, v létě 1918, se cítila generalita hlavně díky (prvnímu) německo-bolševickému míru svým cílům nejbliže.

Že to nevyšlo, byla již jiná otázka. Nevyšlo to – a tím padla, alespoň na dvacet let, i *Mitteleuropa*. Zvítězila idea Masarykova, idea instalování pásu svobodných demokratických států mezi Německem a Ruskem, kontrapozice k Naumannově *Mitteleuropě*. Států, mezi nimiž ČSR hrála nemalou roli. Ta byla ovšem existenčně vázána na nastolení nového demokratického řádu v Evropě, na Novou Evropu demokracie a úcty k malým národům, jak ji Masaryk nazýval. Evropa však nebyla pro tuto obrodu ještě zralá, jak se brzy ukázalo, a i Československo se od prvopočátku s jejími problémy těžce potýkalo, ba tvořilo této nedokonalé Evropy nebezpečnou součást. A tak tato Evropa zrála až s děsivou rychlostí k *Nové Evropě Hitlerově*. Na mapě se znovu objevila i *Mitteleuropa*. Tentokrát, a to už *v rouše opravdu a neskrývané vlčím*, překonávala vše, o čem snili i ti nejužší berlínští militaristé roku 1918.

Několik slov závěrem

Nemohu se tu zabývat podrobněji politickou činností Friedricha Naumanna v závěru války a po ní, jen zmínkou jsem povinen. Poslední stranickou konverzi zažil totiž těsně po válce a zároveň šlo o vrchol jeho politické kariéry. Jeho (spíše von Payerova) *Fortschritts Volkspartei* se spojila totiž s částí *Nationalliberale Partei*, tedy úkrokem doprava. Obě vytvořily během listopadové revoluce 1918 *Deutsche demokratische Partei* (DDP), jíž se Naumann stal předsedou. Rozkvětu její důležitosti se však nedožil, neboť brzy (24. srpna 1919) zemřel.

Nutno uznat, že svým usilováním dokázal Naumann vytvořit politickou tradici, a to se podaří jen málokomu. Našel totiž politické následovníky, a ti, co se k jeho odkazu hlásili, vůbec nebyli bezvýznamní. Strana se účastnila poválečných vládních koalic a mezi její vůdce náležel např. Walter Rathenau, náležela do Stresemannovy koalice. Naumannovi dědici iniciovali ještě v r. 1930 zrod *Deutsche Staatspartei*, jež se sama v létě 1933 pod tlakem Hitlerovy diktatury rozpustila.

Významnější než tito straničtí následníci, byli však duchovní spřízněnci Friedricha Naumanna. Neboť právě oni dokázali jeho dědictví dovést po porážce nacismu až do doby po 2. světové válce a do Německé spolkové republiky. Nejvýznamnější z nich byl nesporně prof. Theodor Heuss, nejprve Naumannův blízký spolupracovník³⁴ a také autor nejobsáhlejšího Naumannova životopisu.³⁵ Ten také inspiroval založení *Freie Demokratische Partei* (FDP), jistě všem z německé poválečné politiky dobře známé, „stejně národně- jako levě liberálního dědice“ DDP a Naumanna.³⁶ Theodor Heuss se stal dokonce, a nijak náhodně, prvním prezidentem SRN a byl jím více jak deset let (1949–1959). Tak se Naumannovi dostalo – sice zprostředkovaně, přesto však – toho nejvyššího uznání, jakého se může politik nadít. O tomtéž svědčí založení Friedrich-Naumann-Stiftung roku 1958 v Bonnu, jež si dala do vínku udržet jako životaschopné myšlenky tohoto velkého liberálního a sociálního politika.

Šlo a stále jde o úkol nemalý. Nutno však doznat, že zároveň ba především komplikovaný. Vždyť ho není možné realizovat se ctí jinak než *formálním doznáním k Naumannovi a zároveň i jasnou distancí od imperiálních znetvoření a zneužitelností*, jež v sobě Naumannova ústřední idea, jeho Mitteleuropa, v době kdy spatřila světlo světa, inherentně obsahovala.

---

³⁴ T. Heuss pracoval v r. 1905–12 přímo v redakci Naumannovy *Die Hilfe*, pak převzal vedení spřízněné *Neckar-Zeitung* a až do Naumannovy smrti náležel mezi jeho nejbližší spolupracovníky (srv. Zd. Jindra, c.d., s. 93). Jeho působení po r. 1945 bylo mnohokrát popsáno.

³⁵ Theodor HEUSS, Friedrich NAUMANN. *Der Man, das Werk, die Zeit*, Stuttgart-Berlin 1937, 2. vydání Tübingen 1949.

³⁶ Lexikon..., c.d., s. 103.